

УДК 32:94(477):930

В. І. Танцюра, О. О. Пересада
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПУБЛІКАЦІЙ

У статті доводиться, що політична історія України за останні 10-15 років як наука поступово стала посідати в історичних дослідженнях належне місце. Але навчальний курс політичної історії України у вищих навчальних закладах до цього часу не вивчається. Це серйозний недолік у системі вищої освіти і його доцільно ліквідувати. Докази для розв'язання цієї проблеми наведені аргументовано.

Ключові слова: політична історія, політичні процеси, політична культура, політологія, політична свідомість, політична ідеологія, політична система суспільства, політичні рішення, політичні відносини.

В статье доказывается, что политическая история Украины за последние 10-15 лет как наука постепенно стала занимать в исторических исследованиях достойное место. Однако изучение учебного курса политической истории Украины в высших учебных заведениях до сих пор отсутствует. Это серьезный недостаток в системе исторического образования и его необходимо ликвидировать. Доказательства для решения этой проблемы очевидны.

Ключевые слова: политическая история, политические процессы, политическая культура, политология, политическое сознание, политическая идеология, политическая система общества, политические решения, политические отношения.

In the article it is proved that the political history of Ukraine as a science has gradually taken remarkable place in historical research during the last 10-15 years. However, the course of political history of Ukraine is still lacking in higher education. It is a serious flaw in the system of higher education and it must be eliminated. The proofs to solve this problem are obvious.

Keywords: political history, political processes, political culture, political science, political science, political consciousness, political ideology, political system of society, political decisions, political relations..

Загальновідомо, що політична історія – невід'ємна складова загальної історії і вивчає процес розвитку політичних поглядів, відповідних їм державних та політичних структур, усієї політичної надбудови суспільства як у національному, так і у світовому масштабах.

Політичну історію України як науку століттями свідомо ігнорували. Адже головною, найбільшою її проблемою є боротьба українського народу, його різних політичних сил за власну державу, влада в якій належить, перш за все, народу. Особлива увага в політичній історії приділяється дослідженням етногенезу, станів та верств українського суспільства, особливостей етнополітичних, міжнаціональних, міжконфесійних відносин, національно-визвольного руху України, виникнення та діяльності політичних партій, інших громадських організацій.

Мінвуз України свого часу у межах «Політичної історії ХХ століття» визначив навіть наукову спеціальність «Історія громадських рухів і політичних партій» як одну з найважливіших складових політичної історії України. Але після злиття Міністерства вищої освіти з Міністерством освіти останнє ліквідувало цю спеціальність. Вища атестаційна комісія зреагувала на цю подію адекватно. Вона негайно ліквідувала спеціальність «Історія громадських рухів і політичних партій» і залишила лише єдину спеціальність «Історія України». У зв'язку з цим у Харківському університеті, як у всіх інших ВНЗ України, кафедра політичної історії була реорганізована в загальноуніверситетську кафедру історії України. З цього виходило, що політичну історію України, як наукову дисципліну, необхідно було ліквідувати і поновити предмет «Історія України».

Як відомо, історія України в значному обсязі вивчається і в середній школі, що призвело до

© Танцюра В. І., Пересада О. О., 2013

дублювання і значних розбіжностей з курсом, який викладається у ВНЗ. Цим був проявлений волонтаризм вищого гатунку. Яких-небудь пояснень з цього приводу не було дано. Можна тільки здогадуватися, що це була хвороблива реакція на тривале панування кон'юнктурної історії, тобто такої, яка офіційно нав'язувалася, переписувалась із врахуванням політичних обставин, обумовлена кадровими змінами в центральних керівних органах, про що автор намагався переконливо говорити на республіканській науковій конференції істориків ще 1995 р. [3]

Ми були і залишаємося переконаними, що політична історія України має право на існування як наука: у неї глибокі історичні корені.

Уже перша праця М. Грушевського «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XVI сторіччя» присвячена в основному політичній історії Київської землі. Його монументальна праця «Історія України-Русі» заклала міцні підвалини для національного відродження України, відкрила правдивий образ історичного розвитку української нації, що було і є центральним питанням політичного життя України. Свій збірник статей під назвою «На порозі нової України: гадки і мрії» М. С. Грушевський називає політичним заповітом [1].

На початку XX ст. з'явилися оригінальні праці інших авторів, пройняті до кінця ідеями державності. А це основна прерогатива політичної історії. Вони вийшли з-під пера видатних і талановитих Дмитра Дорошенка, Омеляна Терлецького, Степана Томашівського, Івана Крип'якевича.

У 1991р. важливою подією стало опублікування книжки відомого в Україні американського історика Тараса Гунчака «Україна: перша половина XX століття: нариси політичної історії» [7].

Автор наочно показав зрушення в українському суспільному житті, які віддзеркалювали динаміку передусім політичного розвитку української спільноти, основну увагу звернув на політичні ідеї: насамперед самотності українського народу і створення української держави. Книжка написана на багатій джерельній основі і є взірцем глибокого розуміння значення, яке має вивчення політичної історії України.

Викладачі добре розуміли, що вивчення політичної історії України на сучасному етапі надзвичайно актуальне. Це пов'язане перш за все з тим, що процес відбудови української держави вимагає від її творців і народних мас високої політичної культури, яка б мала саме український зміст. На превеликий жаль, ця проблема різними політичними силами, течіями, партіями, державними діячами вирішувалася незадовільно, оскільки ті ще не здійснювали необхідного творчого переосмислення українського й світового політичного досвіду. Обходили стороною проблему відродження політичної культури українського народу й історики, політологи, недооцінюючи її значення для розвитку як політичної науки, так і політичної практики.

Ось чому правомірною стала постановка питання про реабілітацію політичної історії України як базової наукової і навчальної дисципліни у вищих навчальних закладах України. Загальноуніверситетська кафедра історії України Харківського державного університету активно взялася за вирішення цієї проблеми. Для цього, перш за все, вона підготувала курс лекцій з історії України, в якому соціально-політичний аспект превалував. Це боротьба проти національного гніту, проти ополчення, русифікації, проти асиміляції українців, за волю, за незалежність, за утворення суверенної української держави. Цій меті відповідала і структура курсу лекцій. У ньому йшла мова про етногенез українського народу, про захоплення українських земель іноземними державами (XVI – перша чверть XVII ст.), про становлення української державності (середина XVII ст.) і її занепад (кінець XVII – кінець XVIII ст.). Важливими були теми про початок боротьби українського народу за національну і політичну емансипацію (XIX ст.), подальший розвиток національного визвольного руху України на початок XX ст. У наступних темах висвічувалася драматична історія боротьби народу України в умовах повалення царизму та здійснення демократичних перетворень після лютого 1917 р. за національно-демократичне відродження та побудову Української Народної Республіки. Цей період характеризувався жорстоким випробуванням української державності, починаючи з посилення тоталітаризму в умовах

диктатури КПРС і закінчуючи питанням про боротьбу за створення незалежної суверенної Української держави.

Після реорганізації в липні 1999 року загальноуніверситетської кафедри історії України в кафедрі українознавства викладачі Танцюра В. І., Семененко В. І., Чорний Д. М., Радченко Л. О., Куліш С. М., Романов С. Г., Серьогіна Н. С. розпочали роботу над посібником з політичної історії України, який вийшов друком у 2001 році (488 арк.). Це був перший в Україні посібник «Політична історія України» [5], рекомендований Міністерством освіти і науки для студентів вищих навчальних закладів. Його отримали майже всі ВНЗ України. Підтримка Міністерством освіти і науки України нашого посібника позитивно вплинула на творчу працю авторського колективу, який продовжував працювати і над другим виданням навчального посібника. Цьому сприяла поява у науковому обігу нових книг з політичної історії України.

Знаменною подією в науковому та громадському житті держави стала публікація шеститомної «Політичної історії України. XX століття» [5]. Україна першою серед республік, що здобули незалежність після розпаду СРСР, зробила вдалу спробу глибокого й виваженого осмислення своєї новітньої історії з позиції національної ідентичності, продемонструвала не лише високий рівень вітчизняної суспільствознавчої науки, а й утвердження її інтелектуальної самобутності.

Перший том – «Політичної історії України» – хронологічно охоплює події кінця XIX ст. – до 1917 р. Автори тому Ю. А. Левенець (доктор політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України), Л. П. Нагорна (доктор історичних наук, інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України) та М. С. Кармазіна (доктор політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України) детально аналізують основні фактори й сутність політичних процесів в Україні, ідейно-теоретичні надбання національної політичної думки, роль «українського питання» в Російській імперії. У першому томі також висвітлено політичні процеси у західноукраїнських землях, тенденції та особливості розвитку України під час революції 1905-1907 рр. і в умовах Першої світової війни.

Другий том – «Політичної історії України XX століття» – підготували В. Ф. Верстюк (доктор історичних наук, Інститут історії НАН України) і В. Ф. Солдатенко (доктор історичних наук, інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України). Том присвячений подіям революційної доби 1917-1920 рр. і відтворює складні, суперечливі процеси здійснення соціальних та національно-визвольної революцій, що становить стрижень життя й розвитку української нації. Автори праці розкривають пошук теоретико-правових моделей національно-державної організації й результат її втілення в суспільну практику, а також на основі компаративного аналізу головних напрямів державотворення, запровадження різних форм політичних систем, з'ясовують домінуючі орієнтації українців, що стало визначальним для всього їх наступного історичного поступу.

Третій том – «Політичної історії України. XX століття» – охоплює події 1921-1938 рр. Автори тому В. А. Греченко, Л. В. Гриневич, С. А. Кокін, С. В. Кульчицький (доктор історичних наук, Інститут історії України НАН України), О. М. Мовчан, Ю. І. Шаповал (доктор історичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України) дають аргументовані відповіді на такі непрості питання як от: «чому сталися три радянські голодомори?», «як розгадати загадку великого терору 1937-1938 рр.?», «чим пояснити, на перший погляд дивні перипетії нової економічної політики?», «якою була кінцева мета політики модернізації 1930-х рр.?». Автори справедливо відзначають, що поряд з побудовою радянського ладу як фундаменту тоталітарного політичного режиму було досягнуто істотних успіхів у модернізації господарства й культурному будівництві. Авторам вдалося подолати стихійно-позитивістській підхід до висвітлення подій міжвоєнного періоду, що траплявся в українській історіографії останніх років. Аналіз ідей, які лягли в основу комуністичної доктрини, дослідження її суті й заснованої на ній політики вивчення зворотного впливу політики на доктрину допомогло науковцям розібратися у багатьох загадках радянської історії взагалі та міжвоєнного періоду зокрема.

Четвертий том видання охоплює період Другої світової війни. Спираючись на унікальний архівний матеріал, сучасні історичні дослідження, В. І. Кучер (доктор історичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України), В. А. Гриневич та В. С. Коваль

спробували переосмислити питання місця й ролі України в контексті передвоєнного партнерства, а – згодом воєнного протистояння двох диктатур. Авторський колектив простежив виникнення й розвиток європейської політичної кризи 1938 р., переростання її у війну 1939 р., означив важливе місце закарпатських українських земель у тих подіях. Авторами тому вперше проаналізовано політичний процес піднесення рангового статусу СРСР від стану держави-партії до визнаної великодержавності в кризовій ситуації 1938-1939 рр., порушено та одержано аргументовану відповідь на кардинальне й новаторське питання – чи існувала реальна воєнна загроза для Радянського Союзу в 1939 р.? Показано також стратегічні курси тодішньої політики Сталіна й Гітлера на взаємне зближення і партнерство.

Поглиблення вивчення документальних джерел, новітньої вітчизняної та зарубіжної літератури дало змогу авторському колективу по-новому поглянути на становлення й розвиток партизанського руху, з'ясувати причини невдач у розгортанні партизанської боротьби, джерела формування та поповнювання загонів у початковий період, роль ВКП(б) в організації й керівництві ними.

Автори обґрунтовують думку, що створення та діяльність ОУН – і її збройного формування УПА – стало тією ланкою історичного процесу, яка забезпечила перманентність національно-визвольного руху українського народу за власну державність.

Особливість даного дослідження полягає в тому, що в контексті висвітлення політичної історії України значна увага приділялася соціальним й етнічним проблемам, детально розглядалися питання сталінської національної політики, досліджувалися вплив війни на суспільну свідомість та політичний настрій українського населення. Особливе місце в праці відведено дослідженню еволюції моделі радянського патріотизму відповідно до змін, що відбувалися в сталінській національній політиці й ідеології в роки Другої світової та Великої Вітчизняної війни, своєрідному рейдові від пролетарського інтернаціоналізму до російського націоналізму.

П'ятий том – «Політичної історії України. XX століття» – присвячено дослідженню політичної діяльності українців, що проживали в період між двома світовими війнами за межами УРСР. Автори В. П. Трощинський (доктор історичних наук, Українська академія державного управління при президенті України), А. А. Шевченко, Р. Г. Симоненко, С. В. Віднянський (доктор історичних наук, Інститут української археології, та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України) та С. Д. Попика обмежуються Європою. У томі йдеться про політичну діяльність української еміграції, що утворюється в наслідок поразки національно-визвольної боротьби в Україні в 1917-1922 рр. Спільною стратегічною метою діяльності всіх українських політичних середовищ як в еміграції, так і в Галичині, Західній Волині, на Закарпатті та Буковині було здобуття самостійної соборної України.

Шостий том – «Політична історія України. XX століття» – висвітлює процес саморозпаду радянської системи починаючи від 1945р., а також охоплює перше десятиліття української незалежності. У ньому розкривається історична закономірність і неминучість розпаду СРСР і крах всіх з'єднувальних елементів – комуністичної ідеології, однопартійної системи, «єдиного народно-господарського комплексу», «пролетарського інтернаціоналізму» тощо. Особливо підкреслюється, що спалах суспільної активності в другій половині 80-х рр. XX ст., його непередбачувані наслідки зробили українську політичну історію дійсністю, реальним об'єктом наукового вивчення.

Доказом цієї думки став вихід у світ наступної наукової праці «Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.» (Редакційна рада: В. М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець, співголови та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.) [7]. По суті в ній автори продовжили більш послідовно й поглиблено, порівняно з першою книгою, розгляд інтелектуального потенціалу української політичної думки на зламі XIX-XX ст., проблеми державотворчого процесу, теоретико-правові моделі національно-державної організації та способи їх втілення в суспільну практику як у Наддніпрянській Україні, так і в Галичині, проаналізували феномен УСРР/УРСР, продовжили переосмислення значення та місця українських політичних сил у Другій світовій війні. Повоєнна доба, колапс СРСР, становлення незалежної України – все це також знайшло відбиток у праці.

Перша частина книги – «На зламі епох (кінець XIX століття – 1917 рік)» – включає п'ять розділів. Автори Марія Кармазіна, Юрій Левенець, Лариса Нагорна аналізують інтелектуальний потенціал української політичної думки на зламі століть, особливості політичного протистояння в Наддніпрянській Україні в умовах системної загальноросійської кризи, парадокс стрімкої політизації в період революції 1905-1907 років в Україні, зміст політичного життя в Західній Україні на рубежі століть, загострення політичної боротьби в Україні між двома революціями й назрівання революційної кризи.

Таку ж кількість розділів (п'ять) має частина друга – «Вітер революції». Владислав Верстюк, Руслан Пиріг, Олександр Рубльов, Валерій Солдатенко розглянули теми: «Революційні процеси в Україні після повалення самодержавства», «Українська Народна Республіка», «Українська держава – спроба соціально-політичної реставрації», «Утворення Західноукраїнської Народної Республіки», «Новий етап революційно-військового протистояння в Україні». У цій частині, на наш погляд, у теоретико-методологічному відношенні найбільш обґрунтовано розглянуті активізація національно-державних тенденцій у контексті розвитку загальноросійських демократичних процесів, діяльності Центральної Ради в умовах німецького окупаційного режиму, державне будівництво: проблема національних кадрів у Західноукраїнській Народній Республіці.

Автори частини третьої «Українці УСРР/УРСР і за її межами», Степан Віднянський, Володимир Греченко, Станіслав Кульчицький, Юрій Шаповал особливу увагу звернули на проблеми «Форма і суть української радянської державності», «КП(б)У в міжвоєнний період», «Економічна політика тоталітарного режиму», «Українці в міжвоєнній Польщі (1921-1939)», «Політичний рух на Буковині і Закарпатті».

У цих розділах підкреслюється, що політика радянської влади на вищих шаблях ієрархічно будованої адміністративно-командної системи, підміна виборчих органів апаратними структурами були неминучими внаслідок диктаторської природи радянської влади, а не через популістську диктатуру пролетаріату. Створення партійно-державної номенклатури сприяло перетворенню ВКП(б) – КП(б)У в ядро тоталітарного режиму, який сформувався в СРСР в 1920-30-ті рр. Він характеризувався тотальним відчуженням народу від власності і політичної влади, всебічним контролем усіх сфер життя радянського суспільства. Для радянського тоталітарного режиму характерними були монополія на владу комуністичної партії, широке використання єдиної ідеології (ідеократичність), контроль за всіма галузями економіки через державні соціально-економічні плани, застосування терору як засобу внутрішньої політики. Встановлення і панування тоталітарного режиму в Україні в 1920-30-ті рр. було величезним випробуванням, призвело до величезних людських жертв.

Частина четверта – «Друга світова війна (1939-1945 роки)» – складається з розділів «Україна на початковому етапі Другої світової війни», «Війна з гітлерівською Німеччиною (1941-1945 роки)», «Україна в добу окупації», «Боротьба за міжнародне визнання українського відтинку нового західного кордону СРСР (1941-1945 роки)». Автори цих розділів Владислав Гриневич, Віктор Коваль, Володимир Кучер, Олександр Лисенко в деталях розглядають пакт «Ріббентропа – Молотова», сталінські аграрні заходи 1939 року, творення моделі українського радянського патріотизму, катастрофу 1941 року, політичні цілі нацистів в Україні, межу і завдання економічної експлуатації України в добу окупації, особливості самостійницького руху й партизанської боротьби. Особливу зацікавленість викликає питання про боротьбу за новий кордон України, остаточне визнання західних рубежів України, радянсько-польські відносини.

Назва останньої п'ятої частини «Фінал сталінізму», «Відлига», «Застій», Незалежність (1945-2007рр.)». Перший розділ – «Останні роки сталінської тиранії (1945-1953рр.)» – найбільш цікавий і актуальний. Його автори Олег Рафальський і Юрій Шаповал підкреслюють, що перемога над нацистською Німеччиною породила в суспільстві сподівання на поліпшення життя. Сталінський режим випробуваними раніше методами прагнув якнайшвидше ліквідувати страхітливі наслідки війни, експлуатуючи патріотичні почуття людей. Разом з тим тривало зловживання владою, порушувались елементарні людські права, придушувались будь-які спроби інакомислення. Ігнорування світового досвіду, ідеологічні амбіції завдавали великої шкоди в царині науково-

технічного й соціального прогресу. На відбудовах окремих об'єктів використовувалась праця військовополонених, що суперечить міжнародним конвенціям.

Селянство, як і раніше, залишалося найбільш пригніченою верствою суспільства. Усіляко обмежувалося ведення особистого підсобного господарства. Оподатковувалася кожна тварина, кожне дерево, податок стягувався з реалізації всіх культур, вирощених на присадибній ділянці. Колгоспники одержували за нелегку працю символічну платню, існували в основному за рахунок присадибних ділянок, не забезпечувалися пенсіями, не мали паспортів і не могли без спеціального дозволу залишити село. Колгоспний лад підтримувався репресіями. Осіб, які не виробляли мінімум трудоднів незалежно від свого вікового, сімейного, фізичного стану, виселяли за межі республіки. Виснажене війною і кріпосницькою системою управління, українське село з другої половини 1946 р. почало переживати голод, якому передувала катастрофічна посуха. Голод 1946-1947 рр. ще раз підтвердив, що Й. Сталін і його оточення вбачали погіршення соціально-економічної ситуації в Україні лише в діях «шкідників» і браку твердості в діях місцевого керівництва. За відсутності «твердості» навіть М. С. Хрущов був звинувачений в «українському націоналізмі». Новий перший секретар ЦК КП(б) України Л. Каганович почав наполягати, що першопричиною усіх проблем є український буржуазний націоналізм, звинувачував у ньому у випадках невиконання планових завдань у промисловості та сільському господарстві. При цьому Каганович заручився підтримкою Сталіна. У червні 1947 р. було ухвалено постанову політбюро ЦК КП(б)У «Повідомлення тов. Кагановича Л. М. про вказівки тов. Сталіна до проекту постанови ЦК КП(б)У «Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і про боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології». Особливу увагу у своїх діях сталінський посланець приділяв українським інтелектуалам. У серпні 1947 р. було ухвалено постанову ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», де викривалися «помилки» та «перекручення» у працях М. Петровського, «Короткому курсу історії України», «Нарисах історії України», у 1-му томі «Історія України». Після від'їзду в грудні 1947 року Кагановича до Москви його політичні акції у викритті українського націоналізму за директивами Кремля слухняно здійснював М. Хрущов, починаючи з критики кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». Ця кіноповість, як і деякі інші твори Довженка, у Кремлі була сприйнята як націоналістична. 31 січня 1944р. на засіданні політбюро ЦК ВКП(б) Сталін виступив з промовою «Про антиленінські помилки і націоналістичні перекручення у кіноповісті Довженка «Україна в огні». У цій промові кіноповість була названа антирадянською, яскравим виявом націоналізму, вузької національної обмеженості. Після цього твори О. Довженка піддавалися нищівній критиці на партійних пленумах і нарадах, на пленумі Спілки радянських письменників, у пресі.

Лінію на боротьбу з «націоналістичними проявами» в Україні було продовжено по війні. У липні 1947 р. ЦК ВКП(б) заслухав звіт ЦК КП(б)У про підготовку, добір і розподіл керівних кадрів в Україні і прийняв постанову, орієнтовану на розгортання критики «буржуазно-націоналістичної ідеології». У серпні 1946 р. відбувся пленум ЦК КП(б)У, який обговорював цю ухвалу. На ньому М. Хрущов знов закликав «виховувати наші кадри в дусі непримиренності до будь-яких проявів буржуазного націоналізму».

Згодом відповідно до вказівок ЦК ВКП(б) було ухвалено ряд постанов ЦК КП(б)У погромницького характеру: «Про перекручення і помилки у висвітленні української літератури в «Нарисі історії української літератури» (1946), «Про журнал сатири і гумору «Перець» (1946), «Про журнал «Вітчизна» (1946), «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи його поліпшення» (1946), «Про стан поліпшення музикального мистецтва на Україні у зв'язку з постановою ЦК ВКП(б) «Про оперу «Большая дружба» В. Мураделі (1948), «Про журнал «Дніпро» (1950), «Проти ідеологічних перекручень в літературі» (1951), «Про підсумки VI пленуму правління Спілки радянських письменників України» (1951), «Про видавництво Спілки радянських письменників України «Радянський письменник» (1951).

Усього за період 1946-1951 рр. було ухвалено 12 партійних постанов з ідеологічних питань. Цькували не лише письменників. «Представниками «антинародного, формалістичного, згубного

для радянської музики напрямку» були названі такі українські композитори, як Б. Лятошинський, М. Колесса, М. Верніківський, Г. Таранов.

Не минули Україну й наслідки «писенківщини», була розгорнута боротьба проти «низькопоклонства перед Заходом», а згодом проти «космополітизму».

Усі, хто залишався на окупованих територіях, вважалися підозрюваними або зрадниками. Одними з перших під репресивний механізм потрапили кримські татари. Їх поголовно звинуватили у зраді. У травні Й. Сталін підписав постанову про виселення кримських татар з їхньої батьківщини.

Особливу недовіру режим відчував до західних українців, вбачаючи в них потенційних «бандеровців». До цієї категорії потрапляли всі, хто виявляв найменшу непокору. За підтримку УПА дозволялося виселяти цілі села. Західна Україна перетворювалася на справжній театр воєнних дій. Саме цьому ареалі відкрито конфронтували прибічники самостійної Української держави (УГВР, УПА, ОУН) і адепти. Усі принципово важливі рішення щодо протидії українським державницьким силам приймалися в Москві. Разом з тим чимало жорстоких ініціатив виходили з надр ЦК КП(б)У, керівники якого весь час прагнули демонструвати свою «твердість», боячись бути запідозреними в «м'якотілості». Відзначаючи негативні наслідки радянзації Західної України, не можна заперечувати і реальну модернізацію цього регіону, яка проявилася, зокрема, в бурхливому розвитку освіти. Багато було зроблено в перші повоєнні роки у сфері медичного забезпечення.

Автор другого розділу частини п'ятої – «Україна в добу М. Хрущова» – Володимир Баран акцентує увагу на питаннях кризи тоталітарного режиму й намагань панівних сил здійснити соціально-економічні реформи й лібералізувати національно культурне життя. Але спроби реформування не могли вийти за чітко окреслені межі, визначені політичними й ідеологічними принципами функціонування радянського тоталітаризму.

В третьому розділі – «Нереформована «стабільність» – (1964-1985) Юрій Шаповал зупиняється тільки на двох питаннях: «Від П. Шелеста до В. Щербицького» і «Перехідна зона» Ю. Андропова – К. Черненко: пролог майбутніх змін». Сумуючи, він констатує, що по смерті Й. Сталіна УРСР отримала перспективу реформування у всіх сферах життя, а місцева еліта – шанс на захищеність від періодичних чисток. Однак непослідовні, суперечливі, часто стратегічно нерозумні хрущовські реформи не дозволили зробити десталінізацію незворотнім процесом. З одного боку, вони стимулювали у суспільстві потік критичної свідомості, переоцінок, сподівань на можливість динамізувати й оптимізувати наявну систему, повніше реалізувати потенціал кожної з тодішніх союзних республік. З іншого боку, виникла «контрреформація», адепти якої обстоювали лінію на «наступність» і «стабільність», вбачали у будь-яких вимогах додержання прав і навіть культурницьких традицій республік небезпеку відцентрованих тенденцій. Перемога саме цієї течії дозволила у середині 1960-х рр. практично реабілітувати сталінізм, повести нещадні наступи на місцеві «націоналізми» і на будь-які спроби інакомислення взагалі. В Україні цей наступ набув особливо гротескних і драматичних реформ. Режим сам прирік себе на чергові болісні спроби внутрішньо-системної реформації у середині 1980-х рр.

Олександр Бойко, Олександр Майборода і Микола Михальченко в четвертому розділі «На шляху до незалежності (1985-1991)» – дійшли висновку про те, що розпад СРСР, перехід його республік у статус незалежних держав став однією з найвизначніших і найгучніших подій ХХ ст. Для України вони означали здійснення віковичних мрій на право вільно розпоряджатися своїми ресурсами, визначати власну внутрішню і зовнішню політику, стали гарантією збереження самобутності, захисту національної гідності українців.

Незалежність сама по собі не могла автоматично докорінно змінити й саму Україну, і життя в ній. Але вона стала шансом, яким нова держава, її керівники, весь її народ могли скористатися, щоб досягти омріяних обривів.

Розділ п'ятий – «Політичний досвід самостійної України» – написав Георгій Касьянов. Тут аналізується державне будівництво, доба Л. Кучми і загострення політичної кризи за часів його президенства, причини і характер Помаранчевої революції. Але висновків методологічного характеру у цьому розділі в основному нема. Усі події, скажімо, доби Л. Кучми, носять описовий

характер. Хоча один із висновків цікавий і справедливий. За Л. Кучми адміністрація перетворилась на велетенського бюрократичного монстра, який впливав на всі провідні сфери життєдіяльності країни. Л. Кучма ретельно відбирав керівництво своєї адміністрації. Всі чотири «другі особи» в період президенства – В. Табачник, Є. Кушнар'єв, В. Литвин, В. Медведчук – люди, підкреслює Г. Касьянов, яких аж ніяк не назвеш посередностями: чудово розвинена інституція, добра реакція, величезна працездатність і самоорганізація, витримка і стриманість, уміння орієнтуватись у ситуації, широка ерудиція, здібності до пошуку компромісів; в цьому їм не відмовити, так само, як і не заперечиш і в досить стандартних для всієї пострадянської номенклатурної еліти недоліках. Оцінка «Помаранчевої революції», яка закінчилася складанням президентської присяги на Майдані 25 січня 2005 року В. Ющенком, відсутня.

І, нарешті, в останньому шостому розділі частини п'ятої – «ОНО VADIS, Україно? (2004-2007)» – Віктор Котигоренко уже в період президенства В. Ющенка ставить на порядок денний ряд невирішених питань як політичних викликів.

Серед порушених автором питань найбільш значущими стали: 1) якою має бути українська республіка: президентською, напівпрезидентською (парламентсько-президентською) чи парламентською, федеративною чи унітарною, з одно- чи двопалатним парламентом; 2) чи спроможна Україна досягти належного рівня енергетичної безпеки; 3) Україна стоїть перед вибором: інтегруватись в Європейський Союз і прагматично співпрацювати з країнами пострадянського євразійського простору чи навпаки – продовжувати співпрацю з ЄС, але віддавати перевагу інтеграції в ініційоване Росією об'єднання пострадянських країн, зокрема СЕП, Митний союз тощо. Не зникли виклики національній безпеці України та її державному суверенітетові. Суспільним імперативом для України є становлення і консолідація сучасної української нації як багатокультурної, поліетнічної громадянської спільноти. Ефективна регіональна політика та адміністративно-територіальна реформа в напрямі децентралізації державного управління й розвитку місцевого самоврядування мають формувати дієву альтернативу ідеям федералізації з їх неминуче деструктивними наслідками для соборності України в сучасних умовах.

Ми не випадково зупинилися на детальному аналізі наукових праць з політичної історії України ХХ століття, ініціатором яких були Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, Інституту історії НАНУ, ряд інших академічних установ і вищих навчальних закладів держави. Для нашого авторського колективу першого видання навчального посібника «Політична історія України» (К.: Видавничий центр «Академія», 2001.-488с з грифом Міністерства освіти і науки України) це була надзвичайно важлива подія. «Політична історія України» на найвищому рівні була визнана як наукова дисципліна, яка свідомо ігнорувалася протягом цілих століть.

Авторський колектив Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна взявся за підготовку 2-го видання «Політичної історії України», переробленого та доповненого [4].

Автори постали перед складною дилемою: поєднати колосальний масив опублікованих досліджень з політичної історії України з можливостями вузівського навчального посібника, який має бути водночас ґрунтовним і компактним, не перевантаженим дрібницями, що не відлякувало б студента, а спонукало до роботи, творчого пошуку. Як свідчить аналіз видання, в основному, авторам це вдалося зробити.

Посібник відрізняється оптимально продуманою структурою. Близько 40% тексту присвячено періоду від середньовіччя до кінця ХІХ ст. Видання містить шість розділів: «Політичні аспекти утворення Київської Русі (ІХ-Х ст.)», «Політичні наслідки роздроблення Київської Русі: Південно-західні руські князівства та їх політика (ХІІІ – перша пол. ХІV ст.)», «Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (друга пол. ХІV – перша пол. ХVІІст.)», «Українська національна революція та становлення державності», «Ліквідація української державності наприкінці ХVІІ – у ХVІІІ ст.», «Українське національне відродження ХІХ ст.». Понад 60% матеріалу віддано подіям ХХІ ст., зокрема розділи «Нові тенденції в соціально-політичному житті України на початку ХХ ст.», «Національно – демократична революція в Україні. Боротьба за державність (1917-1920рр.)», «Політичні режими на українських землях у 20-30-ті роки ХХ ст.», «Політичне становище України напередодні та в роки Другої світової

війни (1939-1945 рр.)», «Криза тоталітарної системи. Боротьба за державну незалежність (1945-1991 рр.)», «Розбудова Української незалежної держави (1991-2008 рр.)», «Партійна система України на межі ХХ-ХХІ ст.».

У розділах посібника виділено низку головних проблем, які наскрізно простежуються від середньовіччя до сучасності. Центральною стала проблема Києворуської держави – одного із найяскравіших політичних феноменів ІХ-Х століть, яка започаткувала державотворчу традицію українського народу. Вона ще не була державою в сучасному розумінні, адже більшість засад державності (державницька ідея, централізоване управління, бюрократична система, політичні інститути, політичні механізми розв'язання проблем і протиріч) тільки зароджувалися. Однак саме в цей період розпочався шлях українського народу до найвищого рівня своєї політичної організації – суверенної Української держави [4, с.14-41].

До складних проблем віднесено вплив іноземних держав на ситуацію в українських землях та механізм контролю над територією, який практикований чужинцями [4, с. 47, 69-77, 140-141, 245-246, 249-253, 261-267, 294-299, 371-374, 388-394 та ін.]. Автори обґрунтовано доводять, що не лише експлуатація природних та людських ресурсів, а, перш за все, створення і підтримання контрольованої еліти, політична децентралізація земель обумовлювали ефективність такого контролю, стримували консолідацію українців.

Наступна проблема стосується досвіду формування та функціонування владних демократичних інститутів. Автори послідовно й аргументовано показують зародження демократії від віча доби Київської Русі до сучасної Верховної Ради, висвітлюють взаємодію та протистояння між центральною та місцевою владою [4, с. 35-40, 57-59, 91-92, 112-116, 205-210, 447-469]. Зі сторінок підручника видно, що саме дискретність (переривчастість) традиції демократії на загальнодержавному та місцевому рівнях, відсутність сталого, такого що безпосередньо передається від покоління до покоління, досвіду, є найголовнішою проблемою сучасної України. Тож шлях до європейських стандартів діяльності виборних органів влади закономірно буде у нас значно складнішим, ніж у сусідів.

Серйозну увагу приділено розвитку політичної думки в Україні [4, с. 86-88, 102-107, 144-145, 157-163, 171-177, 179-181, 191-202, 287-294 та ін.]. Причому здійснюється ретельний відбір персональних діячів, інформація про яких включена в ці розділи книги. Не повторюючись, а доповнюючи головний текст, у довідках, що виділені іншим шрифтом і добре сприймаються візуально, автори подали додаткову інформацію про внесок провідних інтелектуалів у розвиток політичної думки [4, с. 24-25, 28-29, 52, 108-109, 173, 194, 195, 200, 217-218 та ін.].

Історія виникнення і зростання політичних партій також у значному обсязі представлена на сторінках посібника. Простежено організаційні зародки в другій половині ХІХ ст., найбільш типові групи політичних партій початку ХХ ст. до сьогодення, проаналізовано їх програмні документи за кількома зіставленими параметрами, розкрито масштаби впливу на українське суспільство. Останній розділ національного посібника повністю присвячений політичним партіям («Партійна система України на межі ХХ-ХХІ ст.»).

Серед проблем, які знайшли детальне висвітлення у посібнику, слід також відзначити історію формування політичної символіки, політичної культури українців.

До беззаперечних переваг посібника слід віднести уміле виділення саме особливостей розвитку політичних процесів в Україні в рамках СРСР. Так, тут обґрунтовано об'єднані в одній темі матеріали, що охоплюють 20-30-ті роки та 1945-1991 рр. Посібник відзначають оптимальне співвідношення між фактичним матеріалом і узагальненнями, уникнення зайвої деталізації і, водночас аргументованість головних положень, доказовість.

Посібник написаний викладачами університету, які мають багаторічний досвід викладання політичної історії. Це видно з подання матеріалу. Так, у кожному з розділів чітко виділені пункти причин, змісту історико-політичного процесу, висновки. Ретельно підібрані запитання та завдання до кожної теми, ґрунтовний список літератури, короткий термінологічний словник, що орієнтує читача на самостійне осмислення матеріалу [4, с. 534-550]. Сприяє цьому і сучасне досконале поліграфічне оформлення книги, здійснене видавництвом «Академвидав» (Київ, директор В. І. Теремко).

Таким чином, ми вважаємо, посібник вдало на високому науковому, методологічному й методичному рівні відображає головні напрямки та особливості політичної історії України від доби Київської Русі до початку ХХІ ст. Автори довели, що політична історія України має право на існування як навчальна дисципліна. Він конче необхідний студентам, що навчаються за спеціальністю «Історія», «Політологія», «Історія держави і права», «Філософія», «Журналістика», «Державне управління», «Міжнародні відносини».

Міністерство освіти і науки України рекомендувало «Політичну історію України» як навчальний посібник для вищих навчальних закладів (Лист №1.4/18-2-1474 від 20.06.2008р.). Але цього недостатньо. На нашу думку, політичну історію України необхідно включити в тематичний план як обов'язкову навчальну дисципліну замість загального курсу історії України, яка у великому обсязі вивчається в середній школі.

Література

1. Грушевський М. Історія України–Русі в 11 т. / М. Грушевський. – К., 1991-1997.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. : Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К., 1993. – 288 с.
3. Історична наука на порозі ХХІ ст. : підсумки та перспективи. Матеріал Всеукраїнської наукової конференції. – Х., 1995. – 199 с.
4. Політична історія України: навч. посіб. / В. А. Греченко, В. І. Танцюра, В. В. Калініченко та ін. За редакцією В. І. Танцюри – 2-ге вид., допов. – К. : Академвидав, 2008. – 552 с.
5. Політична історія України: посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. І. Танцюри – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с.
6. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. (Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К. : Генеза, 2002-2003.
7. Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В. М. Литвин (голови) та ін. Редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.